

جستارهایی در حقوق استفاده‌های غیر کشتیرانی از آبراه‌های بین‌المللی ایران

زیر نظر:

دکتر مهدی پیری

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

دکتر مهناز رشیدی

عضو هیئت علمی دانشگاه شاهد

معاونت حقوقی ریاست جمهوری

خرداد ماه ۱۴۰۳

شناسنامه کتاب

عنوان کتاب: جستارهایی در مقوق استفاده‌های غیر کشتیرانی از آبراه‌های بین‌المللی ایران

زیر نظر: مهدی پیری و مهناز رشیدی

ناشر: معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات معاونت مقوق ریاست جمهوری

لیتوگرافی و چاپ: اداره چاپ و انتشار

چاپ اول: فرورد ماه ۱۴۰۳

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۱/۵۰۰/۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۸۴۶-۶۱-۴

همکاران

دکتر مهدی پیری، دکتر مهناز رشیدی، دکتر شیرین شیرازیان، دکتر اعظم اعلی، دکتر امیر صفایی، ممد صالح انیسی، پویا برلیان و رعنا مددی	مولفان:
رعنا مددی - آریکا فور رشیدی - امیر صمدی	آماده‌سازی:
صابر نوش‌آبادی	طرح جلد:
علی ابراهیمی‌دهشیری - امسان گیلک مسینی - سعید پامی	لیتوگرافی و چاپ:

دیدگاه‌ها، تفاسیر و مواضع متخذ در مقالات منتشرشده در این کتاب، منحصرأ نظر و موضع نویسندگان محترم و مسئولیت آن بر عهده ایشان است و چاپ و انتشار آن‌ها به معنی تأیید مواضع نویسندگان مذکور توسط معاونت حقوقی رئیس‌جمهور نیست. معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات معاونت حقوقی رئیس‌جمهور منحصرأ تسهیلاتی را برای ترویج و انتشار آثار حقوقی فراهم می‌کند.

تمامی حقوق مادی و معنوی این اثر برای معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات معاونت حقوقی ریاست جمهوری محفوظ است.

فیپا

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

عنوان قرارداد: ایران، قوانین و امکام

Iran. Laws. etc

عنوان و نام پدیدآورندگان: جستارهایی در حقوق استفاده‌های غیر گشتیرانی از آبراه‌های بین‌المللی ایران؛ مولفان: دکتر مهدی پیری، دکتر مهناز رشیدی، دکتر شیرین شیرازیان، دکتر اعظم امینی، دکتر امیر صفایی، ممد صالح انیسی، پویا برلیان و رعنا مددی. زیر نظر: دکتر مهدی پیری و دکتر مهناز رشیدی.

مشخصات نشر: تهران: ریاست‌جمهوری، معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات، اداره چاپ و انتشار، ۱۴۰۳.

مشخصات ظاهری: ۲۷۰ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۸۱۴۶-۶۱-۴

وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا

یادداشت: کتابنامه

موضوع: حقوق بین‌الملل آبراه‌ها (International law of watercourses)

موضوع: مرزهای آبی- ایران Iran- water boundaries

رده‌بندی کنگره: KZA ۱۱۴۵

رده‌بندی دیویی: ۳۴۱/۴۵

شماره کتابشناسی ملی: ۹۵۵۲۳۵۲

%%%%%%%%%

اداره چاپ و انتشار معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات

نشانی: تهران- فیابان ولی‌عصر (عم) - قبل از (چهارراه جمهوری اسلامی شماره ۱۱۵۸

پیامک: ۶۴۴۵۵۵۷۷۷۷

کدپستی: ۱۳۱۶۷۶۷۴۵۱

دورنگار: ۶۴۴۹۲۷۰۷ - ۹۸۲۱ + **تلفن:** ۶۴۴۹۲۷۰۸ - ۹۸۲۱

پست الکترونیک: law@iripo.ir **پایگاه اینترنتی:** www.dotic.ir

دیباچه

کمبود ذخایر آب شیرین دنیا، در کنار عواملی چون افزایش جمعیت، تغییرات اقلیمی و استفاده ناپایدار، موجب گشته که به آب به عنوان یکی از مهم‌ترین بحران‌های احتمالی قرن جاری نگریسته شود. در این میان، منطقه خشک غرب آسیا و شمال آفریقا، به دلیل خشکی اقلیم، جمعیت متراکم و تنش‌های سیاسی متعدد، از حیث دسترسی به آب با چالش‌های بیشتری رو به روست. به نحوی که آب شیرین و قابل مصرف در این منطقه به سختی به دست می‌آید و در صورت طی روند صعودی این مشکل، حتی ممکن است بحران آبی موجب ایجاد چالش‌های امنیتی شود. مناقشه پیرامون حق بهره‌برداری از آب در حوضه‌های آبریز مشترک بین‌المللی یکی از مسائلی است که در سطح جامعه بین‌المللی مطرح است و از جمله موضوعات حائز اهمیت پیش روی جمهوری اسلامی ایران است. احداث سدها، آب‌بندها و انحراف آب‌های فرامرزی توسط کشورهای همسایه ایران و نگرانی از بروز مشکلات عدیده زیست‌محیطی و آبی یکی از مهم‌ترین مسائل حقوقی-سیاسی امروز و آینده ایران است.

بدیهی است یکی از ضروری‌ترین وجوه سیاست‌گذاری و تعیین خط‌مشی‌های کشور در زمینه مسائل آبی فرامرزی و از لوازم اساسی حرکت به سوی توسعه همه جانبه کشور، بررسی ابعاد حقوقی مدیریت این منابع است که موضوع کتاب حاضر را تشکیل می‌دهد. شایسته توجه است که رویکرد جمهوری اسلامی ایران در مدیریت منابع آبی، مبتنی بر اصول حاکمیت بر منابع طبیعی و در عین حال، رعایت اصل حسن همجواری با هدف ارتقای سطوح مختلف توسعه ملی و منطقه‌ای است.

در خصوص این کتاب، شایان ذکر است که با وجود اهمیت و حساسیت موضوع مدیریت آبراه‌های فرامرزی برای منافع ملی و امنیتی جمهوری اسلامی ایران، تاکنون مجموعه‌ای تألیفی که مسائل اصلی جدید و چالش‌برانگیز استفاده‌های غیرکشتریانی از آبراه‌های فرامرزی ایران را تحلیل نماید، در ادبیات حقوقی فارسی نگاشته نشده است و این اثر، در پی رفع این خلأ اساسی برآمده است.

از این رو، ضمن تشکر و قدردانی از اساتید و پژوهشگران نگارنده این اثر، امید است ثمره تلاش آنان به خوبی مورد توجه و استفاده متولیان و مسئولین دستگاه‌های اجرایی مرتبط، اساتید، دانشجویان و دانش‌پژوهان ارجمند قرار گیرد تا بتوان شاهد نتایج مثبتی در تأمین امنیت آبی کشور از رهگذر مدیریت پایدار منابع آبی مشترک بر مبنای اصول همکاری و حسن همجواری با همسایگان بود.

محمد دهقان

معاون حقوقی رئیس جمهور

www.ketab.ir

پیشگفتار

«وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ»^۱

اگرچه سیاره زمین، در مقایسه با دیگر سیارات منظومه شمسی، از منابع آبی غنی برخوردار است اما بخش کثیری از آب‌های موجود در زمین، در دریاها و اقیانوس‌ها شور هستند و برای استفاده انسان‌ها و گیاهان و جانوران مناسب نیستند. کمبود منابع آب شیرین و توزیع نامتوازن این منابع، به همراه افزایش نیاز به آن در اثر رشد جمعیت و صنعتی‌تر شدن جوامع، موجب گشته که آب به عنوان یک منبع استراتژیک در جهان شناخته شود. تغییر اقلیم و آثار زیانبار آن نیز از دیگر عواملی است که کمپایی آب را به ویژه در مناطق خشک غرب آسیا و شمال آفریقا تشدید می‌کند.

با توجه به اینکه در سطح بین‌المللی، ۱۵۰ کشور در محل سکونت ۵۲ درصد جمعیت جهان هستند در ۳۱۰ آبراه فرامرزی با یکدیگر مشترکند،^۲ رقابت‌های آبی میان کشورها برای افزایش سهم خود از منابع آبی، می‌تواند صلح و امنیت بین‌المللی را تهدید کند و حتی سناریوهایی مبنی بر احتمال وقوع جنگ‌های آبی در آینده مطرح شده است. صرف‌نظر از اینکه، احتمال وقوع جنگ‌های آبی تا چه اندازه به واقعیت نزدیک است، نقش دوگانه آب به عنوان کاتالیزوری برای ایجاد و تشدید مناقشات و یا در مقابل، تحکیم همکاری‌ها و صلح و امنیت بین‌المللی، غیرقابل‌انکار است. به عبارت دیگر، در صورتی که دولت‌ها در مدیریت یک آبراه مشترک، رویکردی رئالیستی و حاکمیت‌محور در پیش گیرند و به آب به عنوان ابزاری برای افزایش قدرت سیاسی خود و اعمال فشار بر همسایگان بهره جویند، احتمال وقوع مناقشات آبی تشدید می‌شود؛ در حالی که اگر آن‌ها در راستای مدیریت این منابع، رو به سوی همکاری آورند، صلح و امنیت بین‌المللی را ارتقا می‌بخشند.

۱. قرآن کریم، سوره انبیاء، آیه ۳۰.

۲. McCracken, Melissa and Aaron. T. Wolf, "Updating the Register of International River Basins of the world", *International Journal of Water Resources Development*, ۵ (۳۵), ۲۰۱۹, p. ۱.

جمهوری اسلامی ایران، به عنوان یکی از کشورهای واقع در کمربند خشک جهان، با یک سوم میانگین بارش جهانی و میزان سرانه آب تجدیدشونده کمتر از ۱۰۳۰۰ مترمکعب به ازای هر نفر در سال، در زمره مناطقی است که با تنش آبی روبه‌رو است.^۳

نظر به اشتراک ایران در برخی حوضه‌های آبریز فرامرزی با همسایگان، موضوع مدیریت منابع آبی فرامرزی، شناسایی چالش‌ها و یافتن راهکارهای مناسب برای رفع آن‌ها، از اهمیت به سزایی برخوردار است. موقعیت خاص جغرافیایی ایران که موجب گشته، در برخی حوضه‌های آبریز فرامرزی، بالادست و در برخی دیگر، جایگاهی پایین‌دست داشته باشد، به همراه اقدامات کشورهای همسایه، به ویژه ترکیه و افغانستان، در بهره‌برداری از منابع آبی مشترک با رویکردی مبتنی بر حاکمیت مطلق، چالش‌های زیست‌محیطی و آبی متعددی را برای کشور به وجود آورده است که مطالعه قواعد حقوقی بین‌المللی منابع آبی فرامرزی و شناخت نظام حقوقی حاکم بر هر حوضه را ضرورت می‌بخشد.

در راستای تحقق بخشی به این هدف، بر آن شدیم تا با همکاری و همیاری اساتید و پژوهشگران حوزه حقوق بین‌الملل آب، به تدوین مجموعه‌ای پژوهشی در رابطه با ابعاد حقوقی مهم‌ترین مسائل حوضه‌های آبریز فرامرزی ایران همت گماریم که حاصل آن، تدوین کتاب پیش رو، مشتمل بر مجموعه مقالات علمی همکاران گرانقدر و از جمله معدود آثار تألیفی در زمینه حقوق بین‌الملل آب است که به جامعه حقوقی کشور عرضه می‌شود.

تهیه و تدوین مجلد حاضر بدون رهنمودها و حمایت‌های اساتید گرانقدر و دوستان عزیز میسر نبود. در این راستا، بر خود فرض می‌دانیم از حمایت‌های مشفقانه بی‌دریغ معاون محترم حقوقی رئیس‌جمهور، جناب آقای دکتر محمد دهقان، قدردانی نماییم. بی‌تردید، بدون پشتیبانی‌های ایشان، تدوین مجموعه حاضر بسیار مشکل می‌نمود.

همچنین از اساتید بزرگوار و پژوهشگران ارجمندی که در نگارش و آماده‌سازی این اثر ما را همراهی کردند، سپاسگزاریم. زحمات این عزیزان را متواضعانه ارج می‌نهمیم و بر آستان الهی به یادشان گل دعا می‌نشانیم.

در پایان، لازم است مراتب تقدیر و سپاس را از مساعدت‌های جناب آقای دکتر مهدی مهدی‌زاده، معاونت محترم تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات معاونت حقوقی رئیس‌جمهور در انتشار این اثر به جا آوریم.

۳. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، گزارش: «بررسی تحلیلی شرایط موجود و تبیین وضعیت آینده بحران آب در کشور»، شماره مسلسل: ۱۸۰۶۷، بهمن ۱۴۰۰، صص ۲-۳.

امید است نوشتار پیش‌رو، مورد عنایت و بهره‌مندی اساتید، دانشجویان، پژوهشگران، سیاست‌گذاران و متولیان امر قرار گیرد و چراغ راهی هرچند اندک برای انجام پژوهش‌های عمیق‌تر در این زمینه را فراهم آورد.

مهدی پیری - مهناز رشیدی

خرداد ماه ۱۴۰۳

www.ketab.ir

فهرست

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۴	دیباجه
۶	پیشگفتار
۹	فهرست مطالب
۱۰	اقدام ترکیه در احداث پروژه آناتولی جنوب شرقی (گاپ) از منظر حقوق بین الملل (مهناز رشیدی)
۷۲	اجرا و بهره‌برداری پروژه داپ توسط ترکیه در حوضه آبریز ارس از منظر حقوق بین الملل (شیرین شیرازیان و محمد صالح انیسی)
۱۲۰	تحلیل حقوقی - سیاسی موافقت‌نامه رودخانه‌های مرزی ۱۹۷۵ میان ایران و عراق (اعظم امینی، امیر صفایی و مهناز رشیدی)
۱۶۶	ابعاد حقوقی بین‌المللی بهره‌برداری از رود هیرمند (پویا برلیان)
۲۲۷	ابعاد حقوقی بین‌المللی سدسازی‌های افغانستان در حوضه آبریز هریرود (مهدی پیری، مهناز رشیدی و رعنا مددی)